

УДК: 37.9:372

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВІДХИЛЕННЯМИ У ПОВЕДІНЦІ

ІВАНОВА В.В., РОКОС І.М.
Мукачівський державний університет

У статті розкривається розуміння проблеми відхилень у поведінці дітей дошкільного віку різними науковими школами і напрямами, представлені різні аспекти теорії педагогічної підтримки дітей дошкільного віку з відхиленнями у поведінці.

Ключові слова: *девіантна поведінка, делінквентна поведінка, аутоагресивна поведінка, адиктивна поведінка, педагогічна підтримка.*

Відхилення у поведінці дошкільника - одна з основних причин звернення за педагогічною підтримкою і психологічною допомогою до фахівців. Поведінка дошкільника переважно асоціюється із зовнішніми діями, але в профілактиці і терапії відхилення не обійтися без наукового обґрунтування теоретичних аспектів та поглибленого розуміння сутності проблеми.

Різномічне вивчення проблеми відхилення у поведінці дітей дошкільного віку та дослідження механізму соціальних відхилень показує, що факторами, які передбачають відхилення від соціальних норм, є, насамперед, рівень моральності, розвиток суспільних систем соціальних регуляторів поведінки людини і сформоване ставлення суспільства до цінностей і норм моралі.

Об'єкти та методи дослідження

Проблема відхилення у поведінці дітей старшого дошкільного віку ставилася і вирішувалася в різних аспектах:

- історико-філософському (дослідження Н.Алексеева, Т.Михайлова, А.Окладнікова, С.Фролова, Т.Яркіна та ін.);
- психолого-педагогічному (роботи Б.Ананьєва, Ю.Бабанського, В.Бехтерева, П.Блонського, Л.Виготського, А.Леонтьєва, О.Макаренко, Р.Овчарової, В.Сластьоніна, Д.Фельдштейна, С.Шацького та ін.);
- медичному (праці М.Буянова, А.Захарова та ін.);
- соціально-правовому (дослідження М.Гернет, П.Люблінського та ін.).

Складність визначення досліджуваного поняття обумовлена його міждисциплінарним характером. У даний час термін використовується в двох значеннях: 1) «вчинок, дії людини, які відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам»; 2) «соціальне явище, що виражається у відносно масових і стійких формах людської діяльності, не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам та очікуванням».

Постановка задачі

Мета статті – виявити ступінь розробленості проблеми педагогічної підтримки дітей старшого дошкільного віку з відхиленнями у поведінці.

Результати та їх обговорення

При дослідженні проблеми відхилень у поведінці в різних школах і напрямах використовуються такі поняття, як «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка», «аутоагресивна поведінка», «адиктивна поведінка» і ряд інших.

Девіантна (відхиляється) поведінка завжди пов'язана з невідповідністю вчинків, дій, видів діяльності нормам, правилам поведінки, установкам, цінностям та ін.

Девіантна поведінка є предметом не тільки психології, педагогіки, психіатрії, де розглядається переважно як прояв індивідуальної активності, а й соціології, права та соціальної психології.

У короткому словнику сучасних понять і термінів девіантна поведінка трактується як відхилення від норми поведінки або розвитку. У психологічному словнику відхилення у поведінці визначається як система вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятним у суспільстві правовим і моральним нормам.

На думку А. Коена [5], «відхилення - це така поведінка, яка йде врозріз з інституціоналізованими очікуваннями, тобто з очікуваннями, що розділяються і визнаються законними всередині соціальної системи».

В.Ковальов визначає девіантну поведінку як відхилення від моральних норм даного суспільства. При цьому прояви антигромадської поведінки відрізняються різноманіттям і не завжди легко піддаються систематизації.

В.Менделевич [6] підкреслює, що девіація - це межа між нормою і патологією, крайній варіант норми, тому девіантність не можна визначити, не спираючись на знання норм.

Ю.Клейберг [4] пропонує своє розуміння даного явища, трактуючи його як специфічний спосіб зміни соціальних норм і очікувань за допомогою демонстрації ціннісного ставлення до них.

Відхиленою (девіантною) поведінкою І.Невський [7] називає соціальну поведінку, що не відповідає усталеним у даному суспільстві нормам, і вважає їх ідентичними поняттями.

І.Кон уточнює визначення девіантної поведінки, розглядаючи її як систему вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої норми: психічного здоров'я, права, культури і моралі.

Аналіз наукових дефініцій свідчить, що сьогодні недостатньо чітко визначено зміст понять «відхилена поведінка» і «девіантна поведінка» та їх відмінності. Через різноманіття параметрів девіантної поведінки в сучасній науковій літературі ми можемо знайти не тільки неоднозначне визначення цього явища, але і різні характеристики його проявів.

Багато вчених (А.Личко, І.Невський, В.Степанов та ін.) вважають, що доцільно поділяти відхилену поведінку на злочинну (кримінальну), делінквентну і аморальну.

На думку Р.Овчарової, в девіантній поведінці виділяються дві категорії: поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, та асоціальна поведінка, що порушує якісь соціальні, культурні та правові норми. [8]

У якості делінквентних кваліфікуються такі характеристики поведінки, як бродяжництво, агресивність, непослух, брехливість, ворожість до педагогів і батьків, жорстокість до молодших і тварин, зухвалість і лихослів'я. Оскільки зазначені якості є аморальними (суперечать нормам етики і загальнолюдським цінностям), спостерігається певна трудність в поділі делінквентних і аморальних вчинків. Різниця між розглянутими поняттями полягає в тому, що злочинна і делінквентна поведінка носить асоціальний характер.

С.Белічева [1] вважає, що соціальні відхилення в поведінці можуть мати різну орієнтацію: корисливу (правопорушення, проступки, викликані прагненням отримати матеріальну, грошову, майнову вигоду); агресивну (дії, спрямовані проти особистості); соціально-пасивну (прагнення ухилитися від громадянських обов'язків, від вирішення проблем).

Отже, види асоціальної поведінки розрізняються і змістом, і ступенем, і спрямованістю, виражаються в різних відхиленнях соціального характеру: від порушень правил і норм поведінки до правопорушень і аж до злочинів. Сьогодні не

існує єдиного підходу до вивчення та пояснення девіантної поведінки. Прояви соціального характеру виражаються як у зовнішній поведінковій стороні, так і в змінах регуляції поведінки: соціальних моральних звичок, уявлень і орієнтацій.

Побудова типології відхилення пов'язана з труднощами, оскільки будь-які прояви відхилень у поведінці можна віднести і до девіантних, і до недевіантних на підставі оцінювання нормованих вимог поведінку старших дошкільників.

Ряд зарубіжних дослідників пов'язували девіантну поведінку з природними передумовами: анатомо-біологічною будовою тіла (Ч. Ломброзо); типом темпераменту і соматичного стану здоров'я людини (У. Шелдон); підвищеною чутливістю, а також зниженою стресостійкістю; наявністю генетичної схильності до насильницької (У. Пірс); переважанням екстравертності в порівнянні з інтровертністю (Г. Айзенк); схильністю до агресивності (К. Лоренц).

Думка сучасних учених зійшлася на тому, що біологічні причини поведінки тільки побічно призводять до девіації, а найбільш яскраво на поведінку старших дошкільників впливають соціальні та психологічними проблеми особистості дитини.

Передумовами поведінкових відхилень, що мають соціальну природу, визнані:

- соціальна дезадаптація і дезорганізація простору особистості дитини (Е. Дюркгейм);

- неузгодженість між запитами і очікуваннями учасників соціальної взаємодії (Т. Парсонс);

- становлення норм девіантної субкультури та її вплив на процес навчання (Р. Клауд, Л. Оулін);

- навішування відповідних або невідповідних ярликів на особистість дитини (теорія стигматизації Е. Лемерта, Г. Беккера, І. Гофмана);

- особистісне чи групове ставлення до соціальних норм (Г. Сайк, Д. Матз).

Однак варто підкреслити, що соціальні умови впливають на характер соціальних відхилень, але їх недостатньо для тлумачення причин відхиленої поведінки кожної особистості дитини.

Відхиленна поведінка з психологічної точки зору розглядається, коли спостерігаються внутрішньо особистісні конфлікти, саморуйнування психіки і деструктивні зміни особистості, що негативно позначаються на особистісному зростанні і призводять до психопатії.

Основним джерелом відхилень, на думку представників психодинамічних теорій, що ґрунтуються на психоаналізі З. Фрейда, вважається конфлікт між несвідомими потягами і обмеженнями, що накладає відбиток «Над-Я» на свідомість особистості, і відсутністю або неадекватністю захисних механізмів.

Представники неопрейдизму (К. Хорні, Д. Боулбі, Г. Салліван, Е. Еріксон та ін.) бачать причини поведінкових відхилень у дефіциті емоційного тепла, відсутності довірчих відносин з матір'ю, відсутності почуття безпеки в ранньому дитинстві.

А.Адлер вперше фундаментально вивчив проблему важковиховуваних і розробив методику вольового виховання. Але подальші розробки показали, що проблему відхилень у поведінці неможливо вирішити лише на основі виявлення психологічних передумов.

Зарубіжні гуманістичні теорії в сучасній психології розглядають негативні поведінкові реакції як наслідок порушення гармонії і злагоди особистості зі своїми власними потребами, почуттями, емоціями і неможливості відшукати смислову особистісну самореалізацію в наявних відносинах (Олпорт, К. Роджерс, А. Маслоу та ін.). Також в основу природи відхилення ставиться проблема неадекватного соціального навчання (Б. Скіннер, Е. Торндайк, Д. Уотсон та ін.).

Останнім часом спостерігається тенденція до розробки інноваційних підходів до діагностики відхилень і їх профілактиці (психодидактичний, емпіричний, екологічний та ін.), що ілюструє інтерес вітчизняної та зарубіжної науки до проблеми труднощів у поведінці дітей, до розробки правильних і систематизованих видів корекції поведінкових відхилень у дошкільнят.

Стосовно до тих, хто навчається з поведінковими відхиленнями в сучасній науці використовуються різноманітні позначення: діти «групи ризику», «дезадаптовані», «важкі», «діти з порушеннями в афективній сфері» та ін. Однак перераховані терміни мають одностороннє інформаційне навантаження: юридичне, побутове, клінічне. Єдина класифікація видових понять відсутня, тому складно віднести дитину до тієї чи іншої категорії відхиленої поведінки. Під відхиленнями у поведінці дітей розуміють прояви особистісних особливостей, які звертають на себе увагу і насторожують батьків і педагогів.

Як діагностична категорія «відхилена поведінка», на думку деяких дослідників, являє собою соціальну взаємодію з мікросередовищем, що порушує соціальний розвиток дошкільника внаслідок відсутності правильного врахування індивідуальних особливостей і проявляється в поведінковому протиставленні з наявними суспільно-правовими і моральними нормативами.

Слід взяти до уваги, що старші дошкільнята володіють наступними особливостями, що проявляються в їх поведінці: малим життєвим досвідом і низьким рівнем самокритики, відсутністю оцінки і самооцінки навколишніх обставин, емоційною нестійкістю, вербальною і руховою рухливістю, невірноваженістю процесів збудження і гальмування, імпульсивністю, сугестивністю, негативізмом, наслідуванням і т.д.

Таким чином, з одного боку, відхилена поведінка може розглядатися як сигнал або ознака формування особливостей і якостей особистості та її розвитку, а з іншого боку, використовуватися як виховний стимул для формування особистості або засоби її цілеспрямованого розвитку.

Ключовим поняттям дослідження проблеми відхиленої поведінки старших дошкільників виступає «педагогічна підтримка». Дошкільне дитинство, на думку педагогів і психологів, є унікальним, самоцінним періодом, коли закладається фундамент для подальшого розвитку людини (Л.Венгер, Л.Виготський, О.Запорожець, М.Крулехт, Д.Фельдштейн, Д.Ельконін та ін.). Визнання цієї самоцінності і розуміння дитинства як початкового етапу становлення особистості вимагають перегляду завдань і способів взаємодії всіх суб'єктів педагогічного процесу ДНЗ.

Переорієнтація сучасної дошкільної освіти з суб'єкт-об'єктного на суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії з дітьми дозволяє здійснити перехід від педагогіки формування до педагогіки збагачення можливостей дитини, до забезпечення умов для розвитку у неї суб'єктних якостей і властивостей, суб'єктної позиції в різних видах діяльності (Т.Бабаєва, В.Деркунська, Є.Ісаєв, Л.Кларін, М.Крулехт, В.Слободчиков та ін.). У зв'язку з цим в сучасній науці популярною стає парадигма педагогічної підтримки.

Дитина, опиняючись під впливом факторів, що стримують і деформують її розвиток, потребує підтримки для їх подолання.

Згідно з сучасним уявленням, основним результатом педагогіки має стати створення індивідуальних умов для виховання, навчання та розвитку дитини через організацію різних видів підтримки, зокрема педагогічної (Т.Анохіна, Н.Михайлова, С.Юсфін та ін.). При цьому суть підтримки полягає в складних перетвореннях, які зачіпають особистість дитини. Розвиваючись особистість потребує розуміння, прийняття, авансування, особливих стратегій і тактик виховання, в озброєнні

механізмами і способами саморозвитку. Метою педагогічної підтримки є освоєння дитиною суб'єктної розвиненої свідомості, здатності до самостійного вибору, вміння концентрувати увагу і зусилля на досягненні практичної задачі, здатності до планування своєї діяльності. Іншими словами, завдання педагога полягає в тому, щоб навчити дитину займати рефлексивну позицію у відношенні до проблеми і на основі цього самостійно будувати діяльність з її вирішення. Сьогодні термін «підтримка» широко використовується у філософії, психології, педагогіки, соціології та інших науках.

У словнику В. Даля «підтримка» означає дію за значенням дієслова «підтримувати», тобто «служити підпорою, підставкою, зміцнити; підпирати, не дати рушитися, тримати в колишньому вигляді».

Таким чином, вивчення семантики слова «підтримка» в різних словниках дозволяє розглядати його як надання допомоги, створення умов для збереження чогонебудь в колишньому вигляді.

Близьким за значенням до терміну «підтримка» є слово «допомога». Їх часто розглядають як синонімічні, проте вони розрізняються за змістом. У роботі Т. Строкової наголошується, що «підтримувати можна побічно, навіть не будучи поруч; допомогти - тільки в спілкуванні, тісному контакті з людиною, у момент її зустрічі з труднощами, з якою вона самостійно не може впоратися». На наш погляд, означені поняття не тотожні: підтримку ми розглядаємо як діяльність з надання допомоги.

Педагогічна підтримка - це діяльність педагога з надання потребуючим дітям допомоги в навчанні, соціалізації, вихованні самостійності, сприяє розумінню самоцінності і саморозвитку дитини. Поняття педагогічної підтримки у вітчизняній науці розглядалося вченими з різних позицій (О. Газман, І. Котова, Н. Михайлова, Л. Петровська, Т. Строкова, С. Юсфін та ін.), але в процесі індивідуального розвитку особистості дитини на основі визначення ним цілей та способів подолання перешкод, що заважають в досягненні власних бажаних результатів у різних видах діяльності.

У вітчизняній педагогічній науці обґрунтування концептуальних положень педагогічної підтримки належить О. Газманову, який визначає сутність цього поняття як надання допомоги дітям у вирішенні їхніх індивідуальних проблем, пов'язаних з успішністю в навчанні, здоров'ям, ефективною комунікацією, ціннісним самовизначенням. Підтримка педагога або іншого дорослого необхідна не тільки як цілеспрямована діяльність, але і в ситуаціях, які емоційно настроюють дитину на позитивний результат як у момент переживання наснаги, радості, морального піднесення, так і в періоди особистісних проблем, труднощів, вибору при недоліку ресурсних знань або умінь.

Аналіз дослідницького досвіду вчених у вивченні проблеми педагогічної підтримки дозволило визначити зміст поняття «педагогічна підтримка дітей старшого дошкільного віку з поведінкою, що відхиляється», під яким розуміється цілісна методична система, що включає суб'єктну взаємодію, допомогу, захист і сприяння саморозкриття наявних особистісних ресурсів старших дошкільників при створенні соціально-орієнтованих заходів та педагогічних умов, спрямованих на своєчасне попередження негативних поведінкових проявів у дітей в процесі ігрової, пізнавальної, комунікативної і творчої діяльності.

Потрібно відзначити, що відхилення поведінки може мати різні прояви:

- як психічні особливості окремих пізнавальних процесів (їх слабкість або стійкість; підвищена пасивність або активність дитини; загальмованість або їх рухливість; замкнутість або балакучість; неухважність або зосередженість та ін.);

- як якості особистості, соціально обумовлені певною діяльністю, і характерні негативні риси особистості (лінь, неорганізованість, агресивність, неухважність,

упертість, незібраність, брехливість, грубість, войовничість, жорстокість, примхливість і ін.);

- як недостатня загальна культура особистості дошкільника, несприйняття моральних норм і правил, неповага до інших людей (байдужість, безтактність, неохайність, невиконання завдань, бродяжництво, необов'язковість, конфлікти з однолітками і дорослими та ін.).

Слідом за Є.Змановською та ін., ми розуміємо відхилену поведінку від найбільш важливих соціальних норм як прояв стійкої форми негативного вираження якостей особистості дошкільника, що заподіює моральний або фізичний збиток іншій особистості чи спільноті, що супроводжується її соціальною непристосованістю до колективного життя і передбачає створення виховуючого середовища, що включає застосування преддевіантної діагностики та профілактики, культивування загальнолюдських цінностей і гуманних стосунків у дитячому колективі і організацію партисипативних відносин суб'єктів освітнього процесу ДНЗ.

Відхилену поведінку старших дошкільників має внутрішні і зовнішні причини. Вона проявляється в різних ситуаціях у вигляді різного роду поведінкових реакцій при збігу обставин, що складаються, факторів і причин, закріплюючись в стійких проявах поведінкових відхилень. Так відбувається формування дезадаптивної поведінки, яка ускладнює соціальний процес входження старших дошкільників у суспільство.

Висновки

На підставі аналізу різних аспектів теорії педагогічної підтримки дітей старшого дошкільного віку з відхиленнями у поведінці, розуміння проблеми в різних наукових школах і напрямках, уточнення значення базового поняття «відхилення у поведінці», описи способів педагогічної підтримки дітей старшого дошкільного віку з відхиленнями у поведінці робимо наступні висновки:

1. Проблема дошкільнят з відхиленням у поведінці досить широко представлена в наукових дослідженнях, в яких дане поняття розглядається у зіставленні з девіантною, делінквентною, асоціальною. Відхилену поведінку розуміється також як соціально обумовлені якості особистості, особливості протікання психічних процесів, шкідливі звички, низька культура поведінки.

2. Слідом за Є.Змановською та ін., ми розуміємо відхилену поведінку від найбільш важливих соціальних норм як прояв стійкої форми негативного вираження якостей особистості дошкільника, що заподіює моральний або фізичний збиток іншій особистості чи спільноті, що супроводжується її соціальною непристосованістю до колективного життя і передбачає преддевіантну діагностику і своєчасну профілактику, створення виховуючого середовища, що включає культивування загальнолюдських цінностей і гуманних стосунків у дитячому колективі при організації партисипативних відносин суб'єктів освітнього процесу.

3. Відповідно до описаних вище розумінь сутності проблеми дослідження «педагогічну підтримку дітей старшого дошкільного віку з відхиленою поведінкою» ми розуміємо як цілісну методичну систему, що включає суб'єктну взаємодію, допомогу, захист та сприяння саморозкриттю наявних особистісних ресурсів старших дошкільників при створенні соціально-орієнтованих заходів і педагогічних умов, спрямованих на своєчасне попередження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беличева, С.А. Социально-психологические основы предупреждения десоциализации несовершеннолетних: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – М., 1999. – 42 с.
2. Змановская, Е.В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие. – М.: Академия, 2003. – 288 с.

3. Казаева, Е.А., Шабардина, О.Г. Роль профилактики девиантного поведения подростков в учреждениях дополнительного образования // Преподаватель XXI век.–2012. - № 4, Часть 1. – С. 148-152.
4. Клейберг, Ю.А. Психология девиантного поведения. – М.: ТЦ Сфера, при участии "Юрайт-М", 2001. – 160 с.
5. Коэн, А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения // Социология сегодня. Проблемы и перспективы. Американская буржуазная социология середины XX века: Сокр. пер. с англ. / Под ред. Г.В. Осипова. – М.: Прогресс, 1995. – 610 с.
6. Менделевич, В.Д. Психология девиантного поведения. – М.: МЕДпресс, 2000. – 603 с.
7. Невский, И.А. Учителю о детях с отклонениями в поведении. – М., 2000. – 116 с.
8. Овчарова, Р.В. Практическая психология образования: Учеб. пособие для студ. психол. фак. университетов. – М.: Академия, 2003. – 448 с.

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОКЛОНЕНИЯМИ В ПОВЕДЕНИИ

В статье раскрывается понимание проблемы отклонений в поведении детей дошкольного возраста различными научными школами и направлениями, представлены различные аспекты теории педагогической поддержки детей дошкольного возраста с отклонениями в поведении.

Ключевые слова: девиантное поведение, делинквентное поведение, аутоагрессивное поведение, педагогическая поддержка.

SUMMARY

THEORETICAL ANALYSIS OF STUDYING THE PROBLEM OF PEDAGOGICAL SUPPORT OF PRESCHOOL CHILDREN WITH DEVIATIONS IN BEHAVIOR

The understanding of problem of deviations in behavior of preschool children has been described by different schools and trends. The various aspects of the theory of pedagogical support preschool children with deviations in behavior have been presented in the article.

Keywords: deviant behavior, delinquent behavior, auto aggressive behavior, pedagogical support.

УДК316.614.5:159.922.76

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНИХ КРИЗ НЕПРИЙНЯТТЯ ДИТЯЧОЇ ІНВАЛІДНОСТІ

ЩЕРБАН Т.Д., КАЧОВ А.Б.

Мукачівський державний університет

У статті здійснено теоретичний аналіз поняття сім'ї, сімейної кризи та дитячо-батьківських відносин. Також виділено основні підходи у психології щодо визначення сутності сімейної кризи. Сімейна криза неприйняття дитячої інвалідності розглядається в контексті ненормативних сімейних криз. У статті розглянуто психологічні особливості сімейних криз неприйняття дитячої інвалідності та особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами. А також проаналізовано зміни які відбуваються в сім'ї після народження дитини з обмеженими можливостями та, проблеми, які супроводжують сім'ю в процесі виховання дитини-інваліда.

Ключові слова: сім'я, сімейна криза, дитячо-батьківські відносини, батьківське ставлення.

Проблема сім'ї є однією з центральних проблем психології, оскільки вона обумовлена потребою сучасного суспільства. Сім'я як осередок суспільства відіграє основоутворюючу роль у його життєдіяльності. У зв'язку із зростанням в останні десятиліття числа дітей-інвалідів особливої значущості набуває проблема соціальної адаптації не тільки дитини, що страждає тією чи іншою важкою патологією, але і сім'єю, в якій вона виховується. Українське суспільство має проблему високої